

Žíla, Ondřej

**"Návrat domů" : rozdílné průběhy repatriačního procesu v Bosně a Hercegovině
(vybrané případové studie)**

Porta Balkanica. 2014, vol. 6, iss. 2, pp. [34]-49

ISSN 1804-2449

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135406>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„NÁVRAT DOMŮ“

Rozdílné průběhy repatriačního procesu v Bosně a Hercegovině (vybrané případové studie)

Ondřej Žíla

Studie se soustředí na problematiku návratu utečenců do předválečných domovů v Bosně a Hercegovině (BaH) po skončení občanského konfliktu v zemi v letech 1992–1995. Jejím ústředním záměrem je na základě terénního šetření v jednotlivých regionech BaH typologizovat rozdílnou úspěšnost repatriačního procesu a přiblížit situaci na lokální úrovni z pohledu samotných navrátilců, tamních organizátorů repatriace, představitelů státní správy (zaměstnanců okresních úřadů) a pracovníků mezinárodních organizací. Dílčí sondy současně slouží k pokusu o vykreslení realitě se přibližující etno-demografické situace v jednotlivých regionech, a to za přispění konfrontace a komparace s dalšími prameny: s primárními zdroji a příslušnou sekundární literaturou. Jednotlivé případové studie zároveň prokazují rozdíl v prezentaci úspěchů mezinárodního společenství^{*} v řízení procesu návratu utečenců od odlišné interpretace repatriační úspěšnosti ze strany příjemců poskytované pomoci – tedy samotných repatriantů.

Stať se opírá o poznatky z terénních šetření především proto, že v daytonské éře BaH jsme prozatím nedisponovali výsledky sčítání lidu. První oficiální registr obyvatelstva od roku 1991 se uskutečnil až v první polovině října roku 2013, tedy již po skončení výzkumu. I když statistický úřad posléze publikoval první pilotní výsledky,¹ komplexní zpracování včetně nejproblematictější kategorie etnicity a náboženství bude patrně zveřejněno až v průběhu roku 2015. Navíc zůstává otázkou, nakolik budou dlouho očekávané údaje v důsledku neustálé propagandy relevantní (to se týká především problematiky národnostní identifikace občanů BaH) a nakolik budou údaje o početním zastoupení konstitutivních národů (Bosňáků, Srbů a Chorvatů) v jednotlivých regionech BaH vypovídající.

¹ http://www.bhas.ba/obavjestenja/Preliminarni_rezultati_bos.pdf. Tato prvotně zveřejněná, předběžná a tudíž ještě oficiálně nepotvrzená data nejsou v práci zohledněna.

K vykazovaným statistickým údajům jednotlivých organizací (jak mezinárodních tak bosenských) v BaH je proto z výše vyřčeného důvodu bezpodmínečně nutné přistupovat se vši obezřetností. Stěžejní hrozba výzkumu úspěšnosti menšinové repatriace, kromě absence realitě odpovídajícího registru obyvatelstva, tkví ve velmi omezené míře informovanosti zastřešujících bosenských úřadů (především Statistického úřadu) o aktuální regionální etno-demografické situaci a ve značně vzájemně rozporuplných údajích, které zainteresované mezinárodní instituce vykazují. Předkládaná studie představuje výsledek terénních šetření, které byly vedeny v letech 2010–2013.

Kritéria výběru lokalit k terénnímu šetření

Jednotlivé lokality byly vybrány tak, aby sloužily jako exemplární typologické příklady návratu utečenců všech tří konstitutivních národů BaH do obou entitních teritoriálních jednotek. První kritérium výběru se tedy logicky zaměřilo na zvolení

opštin, které se nacházely jak na území Federace BaH, tak na území Republiky srbské. Druhé kategorizovalo opštiny na základě srovnání předválečného a poválečného etnického složení okresů, podle něž lze jednotlivé opštiny rozčlenit do několika skupin:²

- okresy, kde v roce 1991 početně nejsilnější národ je v dnešní době zastoupen menšinově
- v roce 1991 smíšená opština, v níž dnes většinově dominuje jedno etnikum
- opštiny, kde dominoval jeden národ, který má většinu i dnes, nicméně početně (nikoliv podílově) výrazně zredukovanou
- opštiny, kde nadále početně dominuje stejný národ jako před válkou, ale odkud další národy odešly

Třetí kritérium pak na základě předchozího rozboru národnostního složení okresů vyčlenilo pět typologických skupin menšinového návratu do etnicky odlišného většinového prostředí (viz dále). Selekce opštin vycházela z datového podkladu sčítání z roku 1991, jež představuje poslední relativně objektivní zdroj dat, s nímž lze v rámci demografických analýz relevantně pracovat.³

Podle repatričních statistik mezinárodních organizací, které registrovaly navrátilce, lze předpokládat, že v největším počtu se vraceli Bosňáci, poté Srbové a nejméně Chorvaté. Dané kritérium bylo vzato v potaz při sestavování konečného výčtu sondážních případových studií. Primární snaha výzkumu spočívala v důsledném dodržování rovnoměrnosti, korektnosti a celkové proporční vyváženosti. Přestože jsem se snažil tento záměr dodržet, mnohem větší pozornost v rámci terénních sond se upírala na návrat Bosňáků a Srbů. Úspěšnost repatriace Chorvatů do rurálních oblastí byla sice rovněž sledována, nicméně v menším rozsahu než v případě prvních dvou národů. Narušení předsevzatého cíle způsobila souhra několika souběžných a výzkum znepríjemňujících činitelů a faktorů. V žádném případě se tak nedělo proto, že by některý z konstitutivních národů BaH byl upřednostňován na úkor jiného.

Další velmi podstatné kritérium při volbě lokalit představovala populační velikost celé opštiny a jednotlivých zkoumaných sídel. Prostorová poloha sídel v opštině, vzdálenost od jejich okresního centra, ale i charakter tamního terénu (tj. zda se sídla rozprostírala v kopcovitém/ horském terénu či v nížině) silně ovlivňovaly celkovou poválečnou návratnost. Neméně důležitý určující znak, který bylo potřeba v souvislosti s repatriční úspěšností brát v potaz, ztělesňuje samotná *Daytonská mírová smlouva*, resp. jí vytvořená entitní hranice. Faktickým rozčleněním země došlo k rozdělení řady opštin, což vyvolalo další migrační přesuny, které samozřejmě dále ovlivňovaly výslednou úspěšnost návratnosti.

Na základě vyjmenovaných kritérií byly za vhodné reprezentanty vybrány následující opštiny:⁴

² Dle statistiky OHR, UNHCR, Statistický úřad Federace BiH aj.

³ ŽÍLA, O. Žonglování s čísly: odhady počtu obětí občanské války v Bosně a Hercegovině a jejich odlišná interpretace. In: *Slovanský přehled*, 2014, č. 2, s. 347–349.

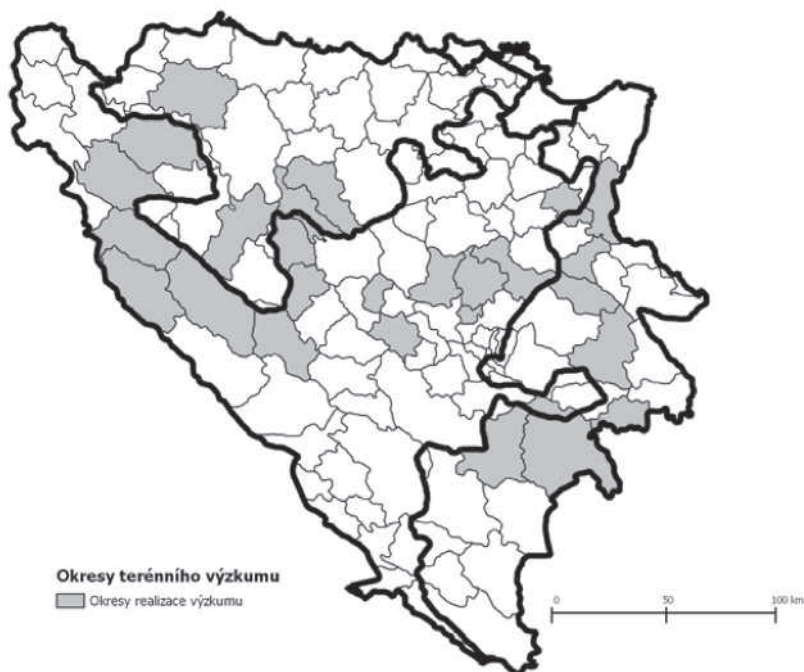
⁴ Terénní šetření nakonec proběhlo pouze u tučně vyznačených okresů (mapa 1).

* Pod zastířeujícím termínem *mezinárodní společenství* jsou zahrnuty všechny vlivné západní státy, jež řídí mezinárodní organizační struktury (především OHR, UNHCR atd.), armádní síly (SFOR), i zástupce vlivných neziskových organizací. Tedy souhrnně všechny subjekty, které se v BaH podílely či stále ještě podílí na řízení mírotvorného rekonstrukčního procesu.

Ne všechny původně zvolené lokality byly prozkoumány. Mezi hlavní negativní faktory, které způsobily výsledné zúžení počtu sond, patřily: složitá dostupnost (špatná infrastruktura, absence dopravního spojení), nemožnost si dopředu domluvit setkání s místními organizátory, velmi slabá informovanost nadřízených úřadů, momentální nepřítomnost lokálních autorit, které zodpovídaly za organizaci návratu, atd. Současně je třeba zdůraznit, že realizace geograficky rozsáhlejšího sondážního výzkumu je v případě jednoho řešitele časově značně náročná.

PhDr. Ondřej Žíla, Ph.D. (1981)

Vystudoval Geografii na Přírodovědecké fakultě a Historii na Filozofické fakultě UK. V současné době je odborným asistentem na Institutu mezinárodních studií FSV UK, kde přednáší politickou geografii jihovýchodní Evropy. Tematicky se věnuje především výzkumu migrací, válečným konfliktům, poválečné rekonstrukci a postsocialistické transformaci v zemích bývalé Jugoslávie.

Minoritní návratnost Bosňáků do většinově srbských území:

Bileča, Čajniče, Foča, Gacko, Han Pijesak, Kalinovik, Kotor Varoš, Mrkonjić Grad, Nevesinje, Osmaci, Prijedor, Rogatica, Rudo, Skender Vakuf (Kneževo), Sokolac, Šipovo, Vlasenica, Zvornik

Minoritní návratnost Bosňáků do většinově chorvatského prostředí:

Jajce, Kreševo, Novi Travnik, Prozor, Vitez

Minoritní návratnost Srbů do většinově bosňáckého prostředí:

Bosanski Petrovac, Breza, Donji Vakuf, Kakanj, Kalesija, Olovo, Sanski Most, Ustikolina, Zavidovići

Minoritní návratnost Srbů do většinově chorvatského prostředí:

Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Kupres

Minoritní návratnost Chorvatů:⁵

Breza, Fojnica, Kakanj, Vareš, Dobretići

S pomocí detailní analýzy etnické situace na úrovni jednotlivých obcí BaH (tzv. *naseljena mjesta*) v roce 1991 jsem ke konkrétním sondám v rámci terénního šetření ve zvolených opštinách vybíral sídla, kde před válkou:

a) absolutně převažovalo jinak ve sledovaném regionu minoritní etnikum. Tedy pokud byl příslušný okres před válkou většinově srbský, vybíral jsem obce, kde početně převládalo např. bosňácké či chorvatské obyvatelstvo;

b) obyvatelstvo žilo smíšeně, tedy zde sídlilo jak menšinové etnikum daného regionu, tak i většinový národ daného regionu;

c) relativně převažovalo majoritní etnikum daného regionu, ale současně v obci žili zástupci minoritního etnika daného regionu.

Rozbor návratových statistik rozličné provenience současně naznačil, že repatriační proces dále výrazně ovlivnila geografická poloha jednotlivých opštin v BaH (míra jejich „atraktivity“ v rámci socioekonomických příležitostí), stupeň perifernosti okresu v předválečném období a jeho napojení na přirozené regionální centrum. Tyto aspekty sehrávaly v konečném rozhodnutí pro návrat mnohonásobně vyšší roli než lokální bezpečnostní poměry, úroveň mezietnických vztahů, či stupeň obnovy tamní infrastruktury. Zdařilost

⁵ Na méně početnou repatriaci chorvatských utečenců je nahlíženo v rámci jedné kategorie.

návratnosti (tj. celkové množství repatriantů) tedy musíme posuzovat nejen z pohledu úspěšné repatriace jednotlivých konstitutivních národů, ale i podle toho, do charakterově jakého prostředí se navrátilci vraceli.

Současně za nedostatečně průkazné lze označit mapové výstupy UNHCR, které graficky znázorňují úspěšnost minoritní repatriace. Tyto kartogramy se totiž „spokojují“ s vykázáním pouze absolutního počtu menšinových navrátilců v daném okrese. Mnohonásobně vyšší vypovídací hodnotu úspěšnosti repatriace má prezentace podílové minoritní návratnosti, která reflektuje celkový počet osob daného etnika před válkou.⁶

Z kvantitativní analýzy statistických materiálů, které shromažďovaly počty navrátilců v jednotlivých okresech, a dílčích zjištění z terénního výzkumu je sestavena typologie rozdílné úspěšnosti repatričního procesu ve vybraných opštinách.⁷ Jedním z určujících kritérií, se kterým jsem analyzoval menšinovou repatriaci, je její podílová úspěšnost v každé opštině.

V rozboru jsem sledoval pouze opštiny, kde příslušný menšinově se vracející národ žil před válkou dostatečně početně zastoupen (minimálně v řádech tisíců osob). Za „úspěšný návrat“ považuji cca 40 % menšinovou repatriaci v rámci celé opštiny. Za „parciálně zdařilý návrat“ označuji repatriaci (20–39 %), která umožnila obnovení původního národnostního charakteru určité oblasti v rámci zkoumaného okresu. Kategorie „slabý návrat“ označuje opštiny, kam se menšinově vrátilo cca 10–19 % potenciálních navrátilců. Poslední skupina opštin je sloučena pod názvem „neúspěšný návrat“. Do takových okresů menšinová návratnost nepřesáhla 9 % možných repatriantů. Upozorníme, že ani „úspěšný návrat“ neznamenal, že by se v dané opštině automaticky zdárně navodila či obnovila atmosféra předválečného života.

⁶ Srov. ŽÍLA, O. Od multietnické promíšenosti k hegemonii: rekonstrukce etno-demografických a prostorových dopadů občanské války v Bosně a Hercegovině. In: *Přesídlování a vyhlazování obyvatelstva – syndrom moderních dějin*, Praha, 2015. (v tisku)

⁷ Sestavená typologie rozdílné úspěšnosti repatričního procesu byla utvořena primárně podle dostupných kvantitativních údajů. Vzhledem k tomu, že hodnoty v jednotlivých případových studiích nemusí odpovídat realitě, podrobují je v rámci výzkumu kritickému rozboru. V jeho rámci jsem ke konečné analýze využil i kvalitativních zjištění, která se týkala úspěšnosti návratu ve smyslu jeho udržitelnosti.

*Rozdílná úspěšnost repatričního procesu ve vybraných opštinách*⁸

1) úspěšný návrat – Drvar (návrat Srbů), **Zvornik (návrat Bosňáků)**, Vareš, Bosanski Petrovac

2) částečně zdařilý návrat – Prijedor (návrat Bosňáků), **Bosansko Grahovo (návrat Srbů)**, Fojnica, Glamoč, Kotor Varoš, Vitez

3) slabý návrat – Sanski Most (návrat Srbů a Chorvatů), **Kakanj (návrat Chorvatů)**, Rogatica, Vlasenica, Kalesija

4) neúspěšný návrat – Foča (návrat Bosňáků), **Ustikolina (návrat Srbů)**, **Han Pijesak (návrat Bosňáků)**, Donji Vakuf (návrat Srbů a Chorvatů), Kalinovik, Breza, Čajniče, Skender Vakuf (Kneževovo)

Metodika výzkumu

Úspěšnost návratu utečenců, udržitelnost jejich repatriace, ale i fyzické proměny početní velikosti vybraných sídel byly v rámci vytípaných opštin odhadovány nejen na základě metod pozorování, ale i za pomoci rozhovorů s místními autoritami (nejčastěji zaměstnanci okresních úřadů, ale i lokálními politickými představiteli a pracovníky organizací zainteresovaných v repatričním procesu) a běžnými obyvateli příslušného regionu (navrátilci, starousedlíci, ale i přesídlenci). Současně byla shromažďována veškerá dokumentace o etno-demografické situaci a správním uspořádání opštiny, kterou poskytli zaměstnanci jednotlivých okresních úřadů.

Původně měla být ve zvolených opštinách souběžně realizována i anketní šetření, od nichž jsem však bylo z důvodu neochoty bosenskohercegovských obyvatel odpovídat do předem připravených dotazníků záhy upuštěno. Prováděné rozhovory paralelně směřovaly k výzkumu etno-demografické a socioekonomické situace v okrese. Pozorování a kvalitativní dotazování (rozhovor s otevřenými otázkami a neformální rozhovor) v rámci případových studií sice plnily funkci především ilustrativní, nicméně mi umožnily ověřovat stav v terénu se zjištěními získanými na základě historografických metod.⁹

Současně pokud se chceme detailněji seznámit s geografickým rozmístěním obyvatelstva v jed-

⁸ Terénní výzkum proběhl ve všech uvedených okresech. Výstupní případové studie v tomto textu se věnují tučně vyznačeným okresům.

⁹ Dle YIN, R. K. Case study research: design and methods. 3rd ed. Thousand Oaks: London, 2003. Cit. in: HENDL, J. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha, 2004, s. 108–109.

Tzv. „sousedské společenství“ tvoří nejnižší administrativní jednotku, jež představuje městskou čtvrť, větší vesnici, či několik menších vesnic. Vznikla v roce 1974 jako nejnižší administrativní teritoriální jednotka jugoslávské federace.

Každý okresní úřad má přitom pracovníka, jenž by měl být kompetentní v odpovědích na základní otázky ohledně populačních pohybů v opštině či přibližného etnického složení obyvatelstva. Praxe je ale taková, že existují okresy, v nichž dotyční pověření úředníci nedokázali na dané dotazy vůbec odpovědět (*sic*). V některých případech dokonce ve snaze prezentovat etno-demografické složení okresu argumentovali za pomoci výsledků předválečného sčítání (*sic*).

Je příznačné, že statistické úřady na entitní úrovni (Federalni statistički zavod a Republički zavod za statistiku Republike Srpske) dodnes některé okresy (obzvláště nově vzniklé v roce 1995) urgují, aby je informovaly o správním členění dané opštiny. K vymáhání odpovědí ale nemají žádné nástroje, proto jejich upomínky zůstávají mnohdy bez odpovědi. V metodice evidence počtu obyvatel jsem tak v jednotlivých navštívených opštinách zaznamenával poměrně velkou rozdílnost. Dle rozhovorů s nejmenovanými pracovníky Statistických úřadů ve Federaci BaH a Republice srbské. Terénní deník 2010–2013 Sarajevo a Banja Luka.

notlivých opštinách a jeho aktuálním etnickým složením, nezbývá nám než osobně navštívit okresní úřady a požádat o kontakty na předsedy sousedských společenství (*mjesne zajednice*), kteří jsou se situací v terénu nejlépe obeznámeni. Teprve s jejich pomocí je možné se relevantněji vyjádřit k třetí zkoumané otázce (tj. fyzické proměně populační velikosti sídel, ale i sídelní struktury okresu).

Na základě shromážděných statistických materiálů okresních úřadů a vlastních početních odhadů minoritní návratnosti v jednotlivých obcích zvolené opštiny byla kalkulována procentuální úspěšnost menšinové repatriace v příslušných oblastech a tu následně porovnána s prezentovanou úspěšností návratnosti mezinárodních organizací UNHCR, OHR atd. V závěrečném hodnocení etnického složení zkoumaných regionů BaH byl navíc uplatněn jak rozbor volebních výsledků v regionálních volbách v několika posledních letech, tak porovnání populačního vývoje a základních demografických charakteristik v obou entitách v poslední dekádě.

Komplikace znesnadňující terénní výzkum

Mezinárodní společenství ke konci roku 2003 uzavřelo své lokální kanceláře, které se zabývaly repatriační a restituční problematikou, a jejich kompetence převedlo na jednotlivé okresní úřady. Existoval tedy předpoklad, že by každý okresní úřad mohl disponovat evidencí přibližného počtu obyvatel na svém území a alespoň zevrubným přehledem o menšinových repatriantech. Tato domněnka se však v podmínkách poválečné BaH ukázala jako veskrze naivní. Jednotlivé okresní úřady až na několik výjimek (např. opština Trnovo, Donji Vakuf, Kalesija) nejenže evidenci menšinových repatriantů nevedou, ale mnohdy nemají ani přibližnou představu o počtu obyvatel v jednotlivých obcích příslušného okresu. Zcela chybí (i na entitní úrovni) sjednocující metodika, jež by určovala, jakým způsobem mají odpovědní zaměstnanci při správě evidence obyvatelstva postupovat. Jednotlivé stupně administrativní správy mezi sebou nejen nekooperují, ale dokonce ani nekomunikují. To ostatně potvrzuje i fakt, že informace, jež jsem shromažďoval od pracovníků okresních úřadů, neodpovídaly prezentovaným údajům obou dvou statistických úřadů. Údaje jednotlivých subjektů se nejen téměř vždy odlišovaly, ale dokonce byly v některých případech zcela protichůdné (*sic*). Slabá spolupráce se projevuje i na nižší úrovni mezi pověřenou osobou, která má na starost koordinaci a správu *mjesnih zajednic*, a jednotlivými předsedy těchto nižších správních jednotek. V jimi vykazovaných údajích lze pozorovat další datové nesrovnalosti. Navíc mnoho okresních úřadů evidenci předpokládaného počtu obyvatel na svém území sice kompletuje, nicméně i nadále využívá zcela neadekvátní administrativní členění z roku 1991, což jakékoliv hodnocení devalvuje.

Charakteristiku dnešní národnostní situace v BaH ale kromě pochybností nad spolehlivostí kompilovaných dat dále komplikují poválečné proměny administrativního uspořádání země. Základní opěrnou jednotkou státní správy sice zůstaly opštiny (okresy), nicméně jejich počet se v důsledku ustanovení entitní linie, jež

rozdělila celou řadu okresů, rozšířil z předválečných 109 na 141.¹⁰ Především ekonomičtí experti kritizují jak veliký počet opštín, tak jejich značně rozdílný velikostní a populační potenciál.¹¹ Rozdělení opštín výzkum repatriační úspěšnosti značně problematizuje především proto, že nelze korektně provést retrospektivní přepočtení počtu obyvatel a národnostního složení v území, která byla daytonskou dohodou odstěpena.

Rozdílné průběhy repatriačního procesu: vybrané případové studie

Ad 1) Úspěšný minoritní návrat

Případová studie návratu Bosňáků do opštiny Zvornik

Menšinový návrat Bosňáků do okresu Zvornik na severovýchodě Republiky srbské lze v rámci hodnocení repatriační úspěšnosti v BaH z hlediska absolutních čísel označit za vůbec nejzdařilejší.¹² V dnešní době může ve zvornickém okresu žít možná i více než dvacet tisíc bosňáckých navrátilců (tj. repatriační úspěšnost dosáhla téměř 53 %).¹³

Návrat vyhnaných osob zpět do Zvorniku je třeba hodnotit (především s přihlédnutím k dramatickým okolnostem, za jakých Bosňáci z oblastí podél řeky Driny utíkali) jako úspěšný. V posledních několika dekádách existence federativní Jugoslávie se v tomto regionu postupně utvářela velmi křehká etno-demografická realita, kterou způsoboval dynamický početní růst muslimského a populační úbytek srbského národa.¹⁴ Extrémně napjaté národnostní poměry v BaH explodovaly na počátku dubna roku 1992 právě v Podriní (v sousední Bijeljini). Srbské paramilitární jednotky s asistencí místních srbských autorit začaly

¹⁰ Viz PEJANOVIĆ, M. *Politicki razvitak BiH u postdejtonskom periodu*. Sarajevo, 2005, s. 218.

¹¹ Dle ZOLIĆ, H., EMIRHAFIZOVIĆ, M. Ciljevi i značaj popisa stanovništva, sa posebnim osvrtom na BiH. In: *Godišnjak*, 2008, s. 16. Obzvláště tzv. daytonské okresy, které vznikly odstěpením od původního okresu, vykazují velmi slabý populační, ale i socioekonomický potenciál. Např. opština Istočni Drvar, či Istočni Kupres nepřesahují počtem obyvatel několik desítek osob.

¹² Zvornik patrně předčil pouze návrat oficiálně registrovaných 24 135 Bosňáků do opštiny Dobojo. Viz webové stránky UNHCR <http://unhcr.ba>

¹³ Viz pozorování v terénu. Terénní deník 2010–2013, opština Zvornik.

¹⁴ Viz ŽILA, O. Ethno-demographic development in Bosnia and Herzegovina in 1971–1991 and its propensity for ethnic conflict. In: *Geographica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Rerum Naturalium*, 2013, No. 1, s. 5–25.

etnicky čistit prostor především v sídlech, která hraničila se sousedním Srbskem.¹⁵

Silně industrializovaná opština Zvornik tvořila v roce 1991 klasický příklad dvounárodního etnicky vyváženého společenství. Z celkového počtu 81 295 osob bylo 48 102 (59,2 %) Bosňáků a 30 863 (38 %) Srbů. Entitní linie oddělila z původní zvornické opštiny region Sapna, jenž zůstal jako samostatný okres v rámci Federace BaH. Tuto administrativní změnu je potřeba brát při hodnocení výsledné úspěšnosti repatriační návratnosti v potaz. Retrospektivním přepočtem žilo na území zkoumaného okresu v Republice srbské v roce 1991 celkem 67 795 osob, 37 957 Bosňáků (56 %) a 27 665 Srbů (41 %).¹⁶

Všichni Bosňáci (tj. téměř 50 tisíc osob) opustili původní zvornický okres prakticky již během prvního měsíce války. Vylidněná, hospodářsky atraktivní oblast se tak následně stala jednou z nejpřítažlivějších lokalit pro Srby utíkající z jiných částí BaH. V průběhu konfliktu jich sem dorazilo cca 31 tisíc.¹⁷ Další tisíce se do Zvorniku přestěhovaly v důsledku daytonských ustanovení, která na základě mírového uspořádání nařadila na jaře roku 1996 předat sarajevské čtvrti doposud pod kontrolou Srbů do správy Federace BaH.¹⁸ Celkově do Zvorniku dorazilo více srbských vysídlenců, než jaký byl původní počet srbských obyvatel této opštiny.¹⁹

Válečná destrukce, jež tvořila nedílnou součást strategie etnických čistek, postihla všechny obce, v nichž žili Muslimové.²⁰ Všech 26 zvornických měst bylo v průběhu války kompletně zničeno.²¹ Příchozí Srbové se obdobně jako např. v Prijedoru

¹⁵ Srov. SILBER, L., LITTLE, A. *Smrt Jugoslavije*. Beograd, 1996, s. 207.

¹⁶ Opština Sapna podle přepočtu čítala v roce 1991 celkem 13 500 osob, z toho 10 145 Bosňáků (75 %) a 3 198 Srbů (24 %). Dle NENADIĆ, M. (ed.). *Uperedna analiza pristupa pravima izbjeglica i raseljenih osoba*. Sarajevo, 2005, s. 37, 41.

¹⁷ Viz FRANZ, B. Returnees, Remittances, and Reconstruction: International Politics and Local Consequences in Bosnia. In: *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 2010, No. 1, s. 53.

¹⁸ Dle CATER, C. K., COUSENS, E. M. *Towards peace in Bosnia and Herzegovina: implementing the Dayton accords*. Boulder, 2001, s. 63.

¹⁹ Odhady pracovníků opštiny.

²⁰ V daytonském okrese Zvornik bylo v průběhu války zničeno cca 36 % domovního fondu; v Sapně v průběhu války bylo zničeno či těžce poničeno 75 % domů. Dle NENADIĆ, M. (ed.). *Uperedna analiza pristupa...*, s. 69, 71.

²¹ Některé z nich jsou opětovně opraveny, jiné zůstávají v rozvalinách. V obci Divić byl na místě bývalé městy dokonce vystavěn pravoslavný kostel. Srov. DAHLMAN, C., TUATHAIL, G. Broken Bosnia: The Localized Geopolitics of Displacement

usazovali v opuštěných bosňáckých bytech a domech v samotném městě a jeho přilehlém okolí. Srbsští vysídlenci sem směřovali v takovém počtu, že přesáhli tehdejší ubytovací kapacity okresu. Jejich nechuť se po skončení války vrátit do původního bydliště vytvořila tlak na zdejší politické elity, které začaly ochotně přerozdělovat veřejné pozemkové parcely k výstavbě nových sídlišť.²²

Za rozhodující faktor, jenž obdobně jako v případě Drvaru a Prijedoru přiměl bosňácké utečence k návratu do Zvorniku, lze označit jejich působivý sociální kapitál. Uprchlí Bosňáci, kteří se během války nejčastěji uchýlili do sousední Tuzly, se v místě svého přemístění sdružovali podle *mjesnih zajednic*, z nichž pocházeli.²³ Organizovanost utečeneckých komunit, nehostinnost podmínek tamních kolektivních center, prodlužující se délkou pobytu v těchto přechodných útočištích a geografická blízkost původního domova ztělesňovaly stěžejní pohyby, které přispívaly k odhodlání k návratu. Z výpovědi jednoho z organizátorů návratu Bosňáků Omera Selimoviće vyplývá, že se i v případě návratu do Zvorniku jednalo o spontánní aktivitu, kterou Západ nikterak neinicioval.²⁴

Vyhrocené bezpečnostní poměry ve zvornickém okresu naopak po uzavření daytonských dohod bránily i teoretické možnosti brzkého návratu a jeho podpory ze strany mezinárodního společenství.²⁵ Prvotní samovolné pokusy Bosňáků navštívit své domovy v obcích jen těsně za entitní linií v roce 1996 vyvolaly bouřlivou odezvu: došlo k několika násilným incidentům, při nichž shořely desítky domů.²⁶ Hlavní spojnice mezi Tuzlou a Zvornikem zůstala pro bosňácké utečence až

do roku 1999 uzavřená.²⁷ Napjatá situace tak jako v jiných bosenských regionech poněkud polevila až v roce 1999 v důsledku rozhodnějšího postoje mezinárodního společenství.²⁸

Průlom v repatriačním procesu lze na základě údajů UNHCR ve zvornickém okrese pozorovat v roce 1998. Do té doby se vrátilo pouze 463 Bosňáků. Regionální kancelář UNHCR o rok později evidovala již 2 357 a do konce roku 2005 celkem 14 473 Bosňáků (úspěšnost návratu 39,2 %). V tomto momentě ale repatriační proces zcela ustrnul; po roce 2005 statistiky žádného navrátilce ve Zvorniku neevidují.²⁹ OHR ke konci roku 2003 vykazovala celkem 15 tisíc navrátilců (tj. úspěšnost 39,5 %).³⁰ Samotní organizátoři bosňácké repatriace nezávisle na sobě optimisticky soudili, že se mohlo vrátit mezi 16 až 20 tisíci Bosňáků (repatriační zdražilost 42–53 %).³¹

Na příkladu kvantifikace menšinové repatriace do Zvorniku jasně pozorujeme, jak složité je komparovat vykazované repatriační statistiky s rozdílnými odhady zaměstnanců státní správy a organizátorů návratnosti. Porovnáním jejich zjištění se závěry provedenými terénním výzkumem jen náročnost interpretace kompilovaných dat potvrzuje. Ve Zvorniku vznikla poměrně vysoká disproporce mezi statisticky registrovanými navrátilci, odhady reálné fyzické přítomnosti navrátilců a počty evidovaných repatriantů s obnoveným trvalým bydlištěm mj. proto, že mnoho z nich neprojevovalo ochotu se v místě návratu formálně registrovat.³² Přestože Zvornik figuruje mezi opštinami Republiky srbské společně s Dobojem na předním místě co do největšího absolutního počtu repatriantů, ne všichni navrátilci si v původním bydlišti obno-

and Return in Two Bosnian Places. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 2005, No. 3, s. 648.

²² ŽÍLA, O. Etnické inženýrství či neodvratná realita? Exodus bosenských Srbů ze Sarajeva po skončení občanské války. Příčiny, důsledky, řešení. Český lid (v recenzním řízení).

²³ Dle DAHLMAN, C., TOAL, G. *Broken Bosnia...*, s. 650.

²⁴ *Udruženje povratnika opštine Zvornik* – předsedník Omer Selimović

²⁵ V komunálních volbách v roce 1997 zvítězila SDS, těsně následovaná Srbskou radikální stranou V. Šešelje. Tyto dvě strany volilo celkem 20,5 tisíc Srbů. Přestože koalici bosňáckých stran absenční formou podpořilo téměř 18 tisíc Bosňáků, jejich vliv na politický a společenský vývoj zůstával i v následujících letech v tomto okrese značně marginalizován.

²⁶ K násilnostem došlo ve třech sídlech Mahala, Dugi Dio a Jusići, kam se bosňáci utečenci začali vracet jako první. Tyto obce se rozkládají jen těsně za vymezenou entitní linií. Dle TOAL, G., DAHLMAN, C. T. *Bosnia Remade. Ethnic Cleansing and Its reversal*. Oxford, 2011, s. 189–190.

²⁷ DAHLMAN, C., TOAL, G. *Broken Bosnia...*, s. 650.

²⁸ Vysoký představitel kvůli narušování *Přílohy 7* ve Zvorniku odvolal 22 tamních představitelů. V tomto roce se také musely na základě důslednějšího prosazování restitučních požadavků vystěhovat první osoby, které ilegálně obývaly cizí majetek. Srov. DAHLMAN, C., TOAL, G. *Broken Bosnia...*, s. 651.

²⁹ Viz webové stránky UNHCR <http://unhcr.ba>.

³⁰ Dle OHR (RRTF). *Reconstruction and Return Task Force: Municipal Assessment Questionnaire*. Sarajevo, 2003, s. 294.

³¹ Dle SELIMOVIĆ, Omer. Osobní rozhovor. Zvornik 21. 10. 2011; GREBIĆ, Hasan. Osobní rozhovor. Zvornik 19. 10. 2011.

³² Terénní pracovníci UNHCR si často stěžovali, že menšinová navrátilci se mnohdy odmítali po svém návratu na úřadech oficiálně přihlásit. Viz ICG. *The Continuing Challenge of Refugee Return in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo 2002. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/137%20%20The%20Continuing%20Challenge%20Of%20Refugee%20Return%20In%20Bosnia.pdf>, s. 4.

vili svůj trvalý pobyt.³³ Mnoho bosňáckých repatriantů se navíc do Zvorniku vrátilo bez pomoci mezinárodních organizací, tudíž je nikdo oficiálně neregistroval. Zvornická opština je tak v BaH jedním z mála míst, kde repatriační statistiky mezinárodních organizací a odhady okresních úřadů nejsou (silně) nadhodnocené, ale naopak budou s největší pravděpodobností poměrně podhodnocené. Přestože si trvalý pobyt ve Zvorniku obnovilo pouze cca 9–12 tisíc Bosňáků, jejich skutečný počet bude evidentně vyšší.³⁴

Podle údajů zvornického úřadu lze v dnešní době z celkem 61 *mjesnih zajednic* okresu za většinou bosňácké označit 23.³⁵ Do dalších minimálně čtyř sousedských společenství se Bosňáci také vrátili v hojném počtu.³⁶ Tyto odhady etnického složení sídel zvornického okresu potvrzovaly skutečnost, že bosňáčtí navrátilci směřovali výhradně do vesnic v okolí Zvorniku, do města samotného se nevracel téměř nikdo.³⁷ V roce 2005 se sice do města mohlo vrátit až cca 400 bosňáckých rodin, většina z nich ale jenom proto, aby prodala svůj

³³ Dle SELIMOVIĆ, Omer. Osobní rozhovor. Zvornik 21. 10. 2011; GREBIĆ, Hasan. Osobní rozhovor. Zvornik 19. 10. 2011; o důvodech, proč takto postupovali, viz ŽILA, O. „House War“: restituce nemovitostí po skončení občanské války v Bosně a Hercegovině. In: *Porta Balkanica*, 2014, č. 1, s. 4–13.

³⁴ Podle Rončiće, který ve svých šetřeních odhadoval návrat až 20 tisíc Bosňáků, si svůj trvalý pobyt ve Zvorniku obnovilo pouze devět tisíc z nich. RONDJIĆ, A.: *Povratak. Između privida i stvarnosti*. Sarajevo, 2007, s. 27. S tímto údajem se shodoval Hasan Grebić, jenž rovněž předpokládal, že ve Zvorniku je trvale přihlášeno cca devět tisíc Bosňáků. Omer Selimović naopak odhadoval, že občanský průkaz s místem vydání ve Zvorniku může mít až 12 tisíc Bosňáků. Dle SELIMOVIĆ, Omer. Osobní rozhovor. Zvornik 21. 10. 2011; GREBIĆ, Hasan. Osobní rozhovor. Zvornik 19. 10. 2011. Sarajevský deník *Oslobođenje* v roce 2008 odhadoval, že ve Zvorniku je přihlášeno pouze cca osm tisíc Bosňáků. Dle OSLOBODJENJE: *Umjesto satisfakcije kazna za povratak* 27. 05. 2008. Cit. in: JANSEN, S. *Refuchess: locating Bosniac repatriates after the war in Bosnia-Herzegovina*. In: *Population, Space and Place*, 2011, No. 1., s. 151.

³⁵ Zvornický okres tvořilo celkem 69 obcí. Dle OZ: *Opšti podaci o opštini Zvornik*, interní dokument Zvornik 2011.

³⁶ Tyto údaje jsou kromě terénních pozorování založeny i na porovnání seznamu jmen předsedů *mjesnih zajednic* a jejich zástupců. V 23 případech byli oba dva správní představitelé bosňácké národnosti. V dalších čtyřech obcích vždy jeden z nich pocházel z řad bosňáckého národa. Dle Spisak predsjednika i zamjenika savjeta mjesnih zajednica na području opštine Zvornik. Interní dokument Zvornik 2009.

³⁷ Srov. LIPPMAN, P. *Promoting Return of Refugees: Sarajevo and Zvornik in Bosnia and Herzegovina*. In: DIMITRIJEVIĆ, N., KOVÁCS, P. (eds.). *Managing Hatred and Distrust: The prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia*. Budapest, 2004, s. 10.

majetek a přesunula se ke své nové komunitě.³⁸ Organizátoři bosňácké návratnosti odhadují, že Bosňáci ve městě Zvornik mohou aktuálně tvořit cca 10 % všech obyvatel.³⁹

V největších počtech se Bosňáci vraceli do obcí se zemědělsky úrodnou půdou, kde mohli znovuobnovovat svá zemědělská hospodářství. Mezi taková sídla patřil např. Divić či Kozluk, v nichž se zcela (Divić) či částečně (Kozluk) obnovila původní muslimská komunita. V obou případech návratu napomohl fakt, že se v domech po uprchlých Bosňácích usídlili přemístění Srbové, kteří obydlí nezničili. V dalších dvou desítkách obcí, kam bosňáčtí navrátilci směřovali, se podařilo alespoň z části obnovit původní zástavbu.⁴⁰

O úspěšnosti menšinové repatriace do Zvorniku svědčí skutečnost, že aktuální přirozený přírůstek Bosňáků v okrese převyšuje přirozený přírůstek Srbů.⁴¹ Z interních materiálů zvornického okresu o školství z roku 2009 vyplývá, že na tamních základních školách studuje 17 % žáků bosňácké národnosti. Obzvláště populačně silná komunita Bosňáků je kromě Diviče a Kozluku v sídlech Križevići, Novo Selo, Donja Kamenica a Liplje, kde v malotřídkách studuje více jak 440 bosňáckých dětí. Přestože bosňáčtí žáci navštěvují základní školy v okrese, většina z nich na středoškolská studia směřuje do sousední opštiny Kalesija ve Federaci BaH. Zvornické gymnázium a odbornou školu studuje z 1 167 studentů necelých 10 % Bosňáků.⁴²

Z analýzy výsledků komunálních voleb v letech 1997–2012 můžeme vyvodit, že počet voličů ve Zvorniku prudce poklesl v okamžiku, kdy občané BaH museli hlasovat v místě svého trvalého pobytu. Již jsme konstatovali, že počet Bosňáků, kteří trvale žijí na území Zvorniku, bude vyšší, než je oficiální údaj. V tomto závěru nás nepřímou utvr-

³⁸ Viz DAHLMAN, C., TOAL, G. *Broken Bosnia...*, s. 653.

³⁹ Dle SELIMOVIĆ, Omer. Osobní rozhovor. Zvornik 21. 10. 2011; GREBIĆ, Hasan. Osobní rozhovor. Zvornik 19. 10. 2011.

⁴⁰ Přestože na území dnešního zvornického okresu bylo obnoveno celkem 2 569 domů (38,5 % zničeného domovního fondu), více jak 60 % zničených nemovitostí zůstává i nadále neobnoveno. Dle NENADIĆ, M. (ed.). *Uperedna analiza pristupa...*, s. 148.

⁴¹ OZ: *Opšti podaci o opštini Zvornik*, interní dokument Zvornik 2011.

⁴² Dle OZ: *Brojno stanje učenika po školama na području opštine Zvornik u školskoj 2009/10. godini*. Interní dokument opštiny Zvornik 2009; tyto hodnoty organizátoři bosňácké návratnosti veskrze potvrdili. Viz SELIMOVIĆ, Omer. Osobní rozhovor. Zvornik 21. 10. 2011; GREBIĆ, Hasan. Osobní rozhovor. Zvornik 19. 10. 2011.

zuje mj. právě prudký propad volebních výsledků. Od roku 1997, kdy pro koalici bosňáckých stran téměř výhradně absenční formou hlasovalo 17 676 voličů, jejich počet poklesl na méně než pět tisíc v roce 2012.⁴³ Vzhledem k tomu, že v posledních volbách zvornický okres evidoval 51 tisíc voličů, méně než 10 % z nich patřilo Bosňákům.⁴⁴ Detailní rozbor volebních výsledků z roku 2012 v jednotlivých volebních obvodech nás utvrzuje v tom, že v samotném městě téměř nikdo z Bosňáků nehlasoval.⁴⁵ Současně za nejsilnější komunity Bosňáků lze i s ohledem na situaci ve školství označit sídla Križeviči, Liplje, Novo selo, Divič, Kozluk, G. a D. Kamenica, Kula grad, Đulići, Klisa, G. Šepak, Jusići, Glumina, Dugi Dio a Kučić Kula.⁴⁶

Podle údajů IDDEEA mělo v opštině Zvornik v roce 2012 trvalý pobyt (vydaný občanský průkaz) 53 555 osob.⁴⁷ Pokud přihlédneme k počtu bosňáckých voličů ve stejném roce a odhadům organizátorů bosňácké návratnosti o počtu navrátilců s trvalým pobytem, můžeme na základě propočtů odhadovat, že podíl Bosňáků s trvalým bydlištěm se pohybuje mezi 10–22 %. Pokud do tohoto výpočtu zakomponujeme i odhad počtu Bosňáků bez trvalého pobytu, můžeme velmi hrubě předpokládat až max. 33 % proporční zastoupení bosňáckého národa ve Zvorniku.

Z pozorování a rozhovorů v opštině Zvornik lze konstatovat, že návrat Bosňáků sice efektivně narušil poválečnou etnickou homogenizaci, nicméně nedokázal obnovit předválečné multietnické složení okresu. Z druhé strany je ale možné návrat Bosňáků a jejich rozmístění ve zvornickém okrese považovat za vůbec nejzdařilejší pokus přiblížit se předválečnému stavu v rámci poválečné návratnosti v BaH.

⁴³ Počet hlasů pro bosňácké strany zůstává víceméně stabilní od roku 2004, kdy se poprvé hlasovalo výhradně v místě trvalého pobytu. Srov. CIK. *Centralna Izborna Komisija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2012. <http://www.izbori.ba/default.asp?col=Statistika>.

⁴⁴ Dle CIK. *Lokalni izbori 2012. Utvrzení rezultati*, Sarajevo, 2012 http://www.izbori.ba/rezultati/rezultatifinalni/files/Lista_opstina_trka_9.html.

⁴⁵ Je tedy zřejmé, že bosňáčtí navrátilci, kteří se znovu zabydleli ve městě, si ponechali trvalý pobyt v místě svého přemístění.

⁴⁶ Rozbor voleb roku 2012. Dle CIK. *Lokalni izbori 2012...*

⁴⁷ IDDEEA. *IDDEEA ne vrši prijavu i odjavu prebivališta i boravišta*. Sarajevo, 2012. http://www.iddeea.gov.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=385%3Aid-deea-ne-vri-prijavu-i-odjavu-prebivalita-i-boravita&catid=34%3Acat-news&Itemid=172&lang=bs.

Ad 2) Částečně zdařilý minoritní návrat

Případová studie repatriace Srbů do opštiny Bosansko Grahovo

Bosansko Grahovo představovalo před válkou, podobně jako sousední Drvar, téměř čistě etnicky homogenní opštinu se srbským obyvatelstvem. V roce 1991 na území okresu žilo celkem 8 311 osob, z nichž Srbů bylo 7 888 (95 %) a Chorvatů pouze 226 (2,7 %).⁴⁸ Tento hercegovský okres v průběhu války obdobně jako přilehlé opštiny kontrolovali Srbové, kteří byli v těsném závěru konfliktu z oblasti vytlačeni. Bosenskohercegovské vojska (HVO) během letní vojenské operace oblast Bosanského Grahova dobyla a na rozdíl od sousedního Drvaru mnohem více poškodila se záměrem znemožnit obnovu domovní zástavby.⁴⁹ Vzhledem k tomu, že se jedná o výrazně periferní oblast, která leží mimo hlavní oblast politických a hospodářských zájmů, jsou následky války dodnes na každém kroku patrné. Obzvláště po příjezdu do centrálního sídla opštiny – Bosanského Grahova – nabývá návštěvník dojmu, že válka musela skončit teprve nedávno. Hlavní ulici maršála Tita lemují kompletně rozbořené, či silně poškozené budovy. Těžce narušené činžovní domy jsou opraveny pouze do té míry, že mohou být alespoň částečně obyvatelné. Stopy války lze pozorovat i v okolních sídlech, z nichž některá nebyla dosud prakticky vůbec obnovena.⁵⁰

Po skončení války celý region připadnul Hercegovskému kantonu, který zde vládnoucí Chorvaté považují za pokračovatele „Herceg-Bosny“. Jeden z nejhudších regionů BaH, ve kterém již převládá hercegovský typ kamenité pusté krajiny, postupně dosídlilo pouze cca 900 Chorvatů.⁵¹ Masovějšímu osídlení (ze strany Chorvatů) bránil právě obrovský rozsah poškození domovní zástavby v již tak nehostinné krajině. Kromě několika desítek chorvatských repatriantů, kteří se vraceli do svých domovů v jediné obci okresu, kde před válkou žili Chorvaté (Uništa), většina nově

⁴⁸ Viz ZSRBiH. *Nacionalni sastav stanovništva. Rezultati za republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991. Statistički bilten*, Sarajevo 1993.

⁴⁹ Podle odhadů bylo zničeno více jak 55 % majetku. Dle NE-NADIĆ, M. (ed.). *Uporedna analiza pristupa...*, s. 64; oblasti Bosansko Grahovo a Glamoč HVO dobyla během letních měsíců roku 1995.

⁵⁰ Např. dodnes silně poničené jsou obce Donje Peulje (320 Srbů v roce 1991), Gornje Peulje (184 Srbů v roce 1991) či Preodac (195 Srbů v roce 1991).

⁵¹ Dle PRŠO, Željka. *Osobní rozhovor*. Bosansko Grahovo 27. 10. 2011.

příchozích osídlovala vyprázdněné byty a domy přímo v Bosanském Grahovu. Celá opština, která měla již před válkou nízkou hustotu zalidnění, se tak populačně zcela vyprázdnila.

Právě neatraktivita této oblasti a vysoký stupeň poničení domovního fondu paradoxně umožnily od roku 1997 pozvolnou repatriaci srbských vyhnanců. V prvních regionálních volbách v roce 1997 získalo sdružení srbských utečenců *Zavičaj* („Domovina“) v okresní skupštině 12 z 15 křesel.⁵² V následujícím roce se začali početněji vracet především ti z utečenců, kteří se voleb aktivně zúčastnili.⁵³ Podle záznamů UNHCR se na území Bosanského Grahova vrátilo do konce roku 2007 celkem 3 830 Srbů (tj. úspěšnost návratnosti 48,5 %).⁵⁴ Návrat by patrně mohl být kvantitativně úspěšnější v případě efektivnější obnovy bytového fondu.⁵⁵

Tento problém představuje hlavní překážku pro cca 800 rodin, které v roce 2011 projevíly zájem o návrat do svých domovů, nicméně se nemají kam vrátit.⁵⁶ Návrat Srbů do Bosanského Grahova by šel díky své dynamice a celkovému počtu repatriantů zařadit do kategorie „úspěšného návratu“. Takovému hodnocení ale brání především neutěšená socioekonomická situace, která mnohé z navrátilců donutila opět k odchodu.⁵⁷ Naprostá většina z těch, kteří v opštině setrvali, živoří na hraně životního minima. Přestože byla obnovena základní dopravní infrastruktura ve všech 34 obcích okresu, ne všechny mají zavedenou elektřinu, vodovod či kanalizaci.

⁵² ICG. *A Hollow Promise? The Return of Bosnian Serb Displaced Persons to Drvar, Bosansko Grahovo and Glamoc*. Sarajevo, 1998. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/bosniaherzegovina/Bosnia-%2012.pdf>, s. 2. Pro tuto koalici hlasovalo celkem 1 800 voličů, z nichž 1 753 volilo absenčně. Pro HDZ hlasovalo pouze 227 osob. Srov. CIK. *Municipal Elections Final Results 1997*. Sarajevo, 1997. <http://www.izbori.ba/Documents/Documents/Rezultati%20izbora%20962002/97results/009%201997%20ME%20Results%2020000331%2019%2004.PDF>.

⁵³ Dle PRŠO, Željka. Osobní rozhovor. Bosansko Grahovo 27. 10. 2011. Zatímco v roce 1996–1997 se vrátilo pouze 34 Srbů, v následujících třech letech dorazilo oficiálně zpět celkem 3 018 osob. Viz webové stránky UNHCR <http://unhcr.ba>.

⁵⁴ *Tamtéž*.

⁵⁵ V okrese bylo obnoveno necelých 50 % domovního fondu. Dle NENADIĆ, M. (ed.). *Uporedna analiza pristupa...*, s. 140.

⁵⁶ Dle PRŠO, Željka. Osobní rozhovor. Bosansko Grahovo 27. 10. 2011.

⁵⁷ Mj. se postupně snižoval v opštině trvale žijících Chorvatů z počátečních cca 900 osob na dnešních odhadovaných cca 400. Dle PRŠO, Željka. Osobní rozhovor. Bosansko Grahovo 27. 10. 2011.

Většina repatriantů nemá řádné zaměstnání. Podle údajů okresního úřadu v Bosanském Grahovu pracuje pouze 400 osob, z nichž je údajně pouze 150 repatriantů.⁵⁸ O tomto okrese platí totéž, na co jsme poukazovali ve vedlejší Drvaru. Všechny veřejné služby (pošta, telekomunikace, policie, energetika atd.) má pod kontrolou kantonální vláda, která při obsazování pracovních pozic upřednostňuje téměř výhradně Chorvaty. Situace v Bosanském Grahovu je o to paradoxnější, že sem většina zaměstnanců veřejných služeb v opštině dojíždí z jiných oblastí BaH.⁵⁹ Veškeré před válkou fungující podniky byly rozvráceny, či v rámci značně pochybné privatizace rozkradeny.⁶⁰

Obzvláště žalostná je úroveň zdejšího zdravotnictví, neboť v okrese funguje pouze základní zdravotní ambulance. Tu však mohou bezplatně navštěvovat pouze osoby s trvalým pobytem v okrese. Všichni ostatní musí na léčení velmi komplikovaně dojet do Republiky srbské.⁶¹ Ve zdravotnictví Bosanského Grahova se navíc naplno projevuje poválečná nesourodost a nelogičnost administrativního uspořádání prostoru BaH. Obyvatelé Bosanského Grahova, kteří mají zdravotní problémy a potřebují navštívit specializovaného doktora, musí nejprve zcela nepochopitelně cestovat třicet kilometrů do drvarské polikliniky. Zde po základní lékařské prohlídce obdrží posudek, s nímž se teprve mohou stejnou cestou zpět přes Bosanské Grahovo vydat do nemocnice v sedmdesát kilometrů vzdáleném Livnu. Mezi těmito sídly přitom neexistuje žádné veřejné dopravní spojení.⁶²

Ze sedmi *mjesnih zajednic* opštiny Bosansko Grahovo byla úspěšnost návratnosti ověřována ve třech, a to v Preodaci, Peći a Tiškovci. Ve čtyřech sídlech, která tvoří *mjesnu zajednicu* Preodac, žije celkem patnáct rodin, deset z nich v samotném

⁵⁸ Dle PRŠO, Željka. Osobní rozhovor. Bosansko Grahovo 27. 10. 2011.

⁵⁹ Podle výpovědi několika místních je ve zdejší policii dokonce zaměstnán Chorvat, který nežije v BaH, ale v Kninu v sousedním Chorvatsku. resp. 210, nar. 1962, zš, rozhovor opština Bosansko Grahovo 2011; resp. 213, nar. 1960, sš, rozhovor opština Bosansko Grahovo 2011.

⁶⁰ Klasický příklad tvoří podnik na zpracování dřeva INN Bosansko Grahovo. Z větších podniků funguje pouze výrobná cihel (IGM Ciglana). PRŠO, Željka. Osobní rozhovor. Bosansko Grahovo 27. 10. 2011.

⁶¹ Osoby s trvalým pobytem v Republice srbské by musely za zdravotní prohlídku, zákrok či léčení platit, neboť mají zdravotní pojištění v Republice srbské.

⁶² Podobná situace nastává např. v okamžiku potřeby veterináře. Nejbližší ordinuje v Glamoči, kam však vede velmi nekvalitní silnice.

těžce poničeném Preodaci.⁶³ Tato komunita byla až do konce roku 2012 kompletně odříznuta od elektřiny. Do *mjesne zajednice* Peći se podle mých odhadů vrátilo cca 250 osob.⁶⁴ Do sídel *mjesne zajednice* Tiškovac, která propojuje makadamová silnice v naprosto katastrofálním stavu, se vrátilo maximálně dvacet osob.⁶⁵

Podle údajů UZOPI,⁶⁶ která eviduje návrat pouze dvou tisíc Srbů, navrátilci nejpočetněji směřovali do Bosanského Grahova (návrat cca 766 osob) a sousedské společnosti Crni Lug (návrat cca 730 osob).⁶⁷ Jejich šetření ale zjevně neregistrovala návrat do některých menších obcí (jako např. do *mjesne zajednice* Preodac). Zaměstnanci okresního úřadu v roce 2011 pracovali s počtelným odhadem celkem cca 3,6 tisíc obyvatel, z nichž 270 osob byli Chorvaté.⁶⁸ Údaj o celkovém počtu obyvatel opštiny je však s největší pravděpodobností zase naopak nadhodnocený. Obzvláště sporný je uváděný celkový počet Chorvatů, neboť v posledních volbách hlasovalo pro chorvatské strany celkem 320 voličů.⁶⁹ Srbské strany volilo pouze necelých 800 osob. Reálně může opštinu Bosansko Grahovo v dnešní době obývat cca tři tisíce osob, z nichž 2,5 tisíce budou Srbové (úspěšnost návratnosti 32 %). Demografická struktura komunity navrátilců je však z dlouhodobého pohledu extrémně nepříznivá. Většina navrátilců je seniorského věku. Jedinou základní školu v okrese navštěvuje pouze 89 dětí. Na střední školu v Drvaru dojíždí z Bosanského Grahova asi dvacet studentů.

⁶³ Zbýlých pět rodin žije ve Velikom a Malom Tičevu (před válkou zde žilo celkem 107 Srbů).

⁶⁴ V obcích Peći a Resanovci žije několik desítek rodin. Odhady místních se ale poměrně výrazně lišily. Nicméně v těchto sídlech nejsou téměř žádné děti. Ve vsi Zebe je obnoveno 25 domů, které může obývat maximálně 60 rodin. Před válkou sídlilo v obci celkem 613 osob.

⁶⁵ Sídla Stožišta, Duler, Zaseok, Donji Tiškovac v roce 1991 čítala 581 osob.

⁶⁶ Tato organizace se zabývá monitoringem veřejných finančních prostředků, které připadly v rámci jednotlivých repatričních projektů k rekonstrukci a obnově předválečného domova a udržitelnosti návratu utečenců. Srov. UZOPI. *Povratak u Bosansko Grahovo*. Sarajevo 2013. <http://uzopibih.com.ba/povratak/bosansko-grahovo.html>.

⁶⁷ Viz UZOPI. *Povratak u Bosansko Grahovo...*

⁶⁸ Dle PRŠO, Željka. Osobní rozhovor. Bosansko Grahovo 27. 10. 2011.

⁶⁹ Chorvaté hlasovali v obci Unište (87 hlasů) a v samotném centru opštiny (233 hlasů). Viz CIK. *Municipal Elections Final Results 1997...*

Ad 3) Slabý menšinový návrat

Případová studie návratu Chorvatů do opštiny Kakanj

Okres Kakanj patřil v době socialistické Jugoslávie k oblastem s velkým zastoupením těžkého průmyslu, kam za prací směřoval velký počet bývalých zemědělců ze širokého okolí střední Bosny. Tato hustě zalidněná etnicky heterogenní opština v údolí řeky Bosny čítala celkem téměř 60 tisíc osob, z nichž měli absolutní většinu Muslimové (55 %), následovaní Chorvaty (30 %) a Srby (9%).⁷⁰ I v okrese Kakanj vypukl v průběhu roku 1993 konflikt mezi do té doby spolupracujícími Bosňáky a Chorvaty. V boji o ovládnutí okresu byla úspěšnější Armáda BaH, které se podařilo oblast vojensky opanovat. V důsledku bojů a etnických čistek okres opustili téměř všichni Chorvaté a Srbové.

V této opštině byla pozornost výzkumu zaměřena výhradně na ověřování repatriační úspěšnosti chorvatských utečenců. Srbové se totiž do této opštiny nevrátili prakticky vůbec.⁷¹ Terénní výzkum repatriace Chorvatů do kakanjského okresu byl kvůli jeho husté zalidněnosti, kde často jedna obec volně přechází v druhou, značně náročný. Okresní úřad nicméně disponuje poměrně solidními vlastními odhady aktuálního populačního složení, z nichž lze rekonstruovat přibližnou početní přítomnost chorvatského obyvatelstva.⁷²

Vizuálně hodnotit úspěšnost návratu Chorvatů je ale v této opštině navýsost obtížné i proto, že destruktivní následky války v obcích jsou na první pohled relativně úspěšně odstraněny. Množství domů, které jsou velmi honosně zrekonstruovány, nám současně nenapoví, jaká je reálná zdařilost repatriace. Naprostá většina Chorvatů, která projevila zájem se vrátit, si ze zničeného domu vystavěla letní sídlo. Tito navrátilci tak tráví v okrese Kakanj jen letní sezónu, na zbytek roku se vrací do míst, kde se v průběhu války natrvalo úspěšně usadili (velmi často v sousedním Chorvatsku).

⁷⁰ Bosňáků bylo 30 528, Chorvatů 16 556 a Srbů 4 929. Dle ZSRBiH. *Nacionalni sastav stanovništva...*

⁷¹ Repatriační statistiky UNHCR oficiálně udávají návrat 269 Srbů (5,5 %). Tato hodnota je však zjevně nadhodnocená. Srbské obce (např. Saranovići, Jehovina, Dračići, Bosna, Viđuša) dnes již prakticky neexistují. Dle BAHURDIN, Arnaut. Osobní rozhovor. Kakanj 24. 6. 2011.

⁷² Výpovědní hodnotu demografických prognóz okresu mohu na základě několika sond vlastního terénního šetření víceméně potvrdit.

Návrat chorvatských utečenců lze tudíž považovat za klasičtější ukázkou „selhávajícího“ návratu.⁷³

Chorvatská sídla se před válkou rozkládala především na pravém břehu řeky Bosna. Z 37 *mjesnih zajednic* Chorvaté žili převážně v devíti z nich.⁷⁴ Ve všech případech platí, že se počet Chorvatů výrazně zredukoval.⁷⁵ Podle údajů UNHCR se do okresu vrátilo do roku 2007 celkem 2 025 Chorvatů (úspěšnost návratnosti 12,2 %).⁷⁶ Podle shromážděných dat od jednotlivých předsedů *mjesnih zajednic* okresu Kakanj dorazilo zpět celkem téměř 3,5 tisíce Chorvatů.⁷⁷ Nejvíce se Chorvaté vraceli do obcí Kraljeva sutjeska, Seoce, Haljinići, Bjelovići, Vukanovići (zde všude tvoří 2/3), částečně Veliki Trnovci (cca 25 % populace), Čatići (cca 40 % populace obce).⁷⁸ Chorvatskou přítomnost v určitých *mjesnih zajednicích* rovněž potvrzují komunální volby. V roce 2012 volilo chorvatské strany celkem 1 700 voličů.⁷⁹ V prvních regionálních volbách v roce 1997 přítom pro chorvatské strany hlasovaly téměř čtyři tisíce osob.⁸⁰ V sedmi sousedských společenstvích jsou předsedové Chorvaté. Zbýlých 32 *mjesnih zajednic* má bosňácké představitele.⁸¹

Slabou návratnost Chorvatů nepřímo potvrzují i záznamy Ministerstva pro lidská práva a uprchlíky, podle nichž bylo v okrese obnoveno pouze 556 domovních jednotek. Vzhledem k tomu, že 99 % majetku bylo úspěšně restituováno do rukou původních vlastníků,⁸² do 1 700 neobnovených domů (většina z nich patřila Chorvatům a Srbům), o něž nikdo neprojevil zájem, se v budouc-

nosti již zjevně nikdo nevrátí.⁸³ Omezené výsledky vlastního výzkumu v této opštině jasně prokázaly, že na reálné zhodnocení početního a etnického složení okresu bude nutné počkat až do provedení regulérního sčítání.

Ad 4) Neúspěšný minoritní návrat

Případová studie návratu Srbů do opštiny Ustikolina-Foča

Ustikolina-Foča vznikla daytonskými usneseními jako nová opština ve Federaci BaH odštěpením dvou bývalých *mjesnih zajednic* fočského okresu (Ustikolina a Jabuka) s většinou bosňáckým obyvatelstvem. Srbové, kteří tuto oblast v průběhu války drželi pod kontrolou, ihned po podpisu daytonských dohod region Ustikoliny opustili a odebrali se nejčastěji do Foči.⁸⁴ Poválečná rekonstrukce v tomto okrese se odlišovala v tom, že většina ze zničených domů patřila Bosňákům, kteří museli v průběhu války utéci a kteří se v okamžiku ustanovení této opštiny v rámci Federace BaH začali kolektivně vracet ze sousedního Goražde.⁸⁵ Tento populačně i rozlohou nevelký okres vesměs tvoří sídla podél obou břehů řeky Driny a vesnice jednoho z bočních údolí. Retrospektivně přepočteno v roce 1991 na území budoucí daytonské opštiny žilo cca 5 056 osob, z čehož 70 % byli Muslimové a 29 % Srbové.⁸⁶

Menšinový návrat Srbů v oblasti Podriní se časově a procesně odvíjel velmi obdobně jako repatriace Bosňáků do sousední Foči. Teprve v letních měsících roku 2000 byly vytvořeny takové podmínky, které umožnily návrat prvních Srbů. Většina z nich se vracela do samotné Ustikoliny.⁸⁷ Podle výpovědí zaměstnanců okresního úřadu se do Ustikoliny-Foči vrátilo 70 % původního srbského

⁷³ ŽILA, O. Udržitelnost návratu utečenců v postkonfliktních společenstvích. Případová studie daytonské Bosny a Hercegoviny. *Symposium Balcanicum. Interdisciplinární seminář zaměřený na terénní výzkum na Balkáně*. FF ZČU Plzeň 2014.

⁷⁴ *Mjesne zajednice* Bjelavići, Bukovlje, Haljinići, Kraljeva Sutjeska, Poljani, Seoce, Slapnica, Vukanovići a Veliki Trnovci.

⁷⁵ Podle údajů UZOPI se do těchto sousedských společenství vrátilo 1 263 Chorvatů. Srov. UZOPI. *Povratak u Kakanj*. Sarajevo, 2013. <http://www.uzopibih.com.ba/povratak/kakanj.html>.

⁷⁶ Viz webové stránky UNHCR <http://unhcr.ba>.

⁷⁷ Dle BAHURUDIN, Arnaut. Osobní rozhovor. Kakanj 24. 6. 2011.

⁷⁸ Viz pozorování v terénu. Terénní deník 2010–2013, opština Kakanj.

⁷⁹ Viz CIK. *Lokalni izbori 2012...*

⁸⁰ Dle CIK. *Municipal Elections Final Results 1997...*

⁸¹ Dle OK. *Spisak mjesnih zajednica sa uvrštenim podacima iz određenih kritéria za raspodjelu finansijskih sredstava savjetima mjesnih zajednica*. Kakanj, 2011.

⁸² Dle OHR, et al. *Statistics: Implementation of the Property Laws in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo, 2003. http://www.ohr.int/plip/pdf/plip_09.04.PDF 10. 11. 2013.

⁸³ Srov. NENADIĆ, M. (ed.). *Uporedna analiza pristupa...*, s. 141.

⁸⁴ Po podpisu daytonské dohody Ustikolinu opustilo téměř 500 srbských rodin. Dle MIHAJLOVIĆ, Petar. Osobní rozhovor. Ustikolina 28. 6. 2011.

⁸⁵ Dle MIHAJLOVIĆ, Petar. Osobní rozhovor. Ustikolina 28. 6. 2011. V průběhu války bylo na území ustikolinského okresu zničeno 75,5 % domovního fondu. K roku 2004 bylo opraveno 700 domů, přičemž 1 115 dalších zůstává dodnes v troskách. Dle NENADIĆ, M. (ed.). *Uporedna analiza pristupa...*, s. 65. V roce 2007 byla v Ustikolině mj. obnovena údajně nejstarší mešita v BaH Turhan Emin-begova džamija.

⁸⁶ Jednalo se o 3 531 Bosňáků a 1 455 Srbů. Dle NENADIĆ, M. (ed.). *Uporedna analiza pristupa...*, s. 35.

⁸⁷ Dle MIHAJLOVIĆ, Petar. Osobní rozhovor. Ustikolina 28. 6. 2011.

obyvatelstva (tj. cca 1 000).⁸⁸ Tento údaj je však zcela zjevně extrémně nadsazený. Rekonstrukční týmy OHR registrovaly ke konci roku 2003 repatriaci pouze cca 70 osob.⁸⁹ UNHCR eviduje do konce roku 2007 v Ustikolině celkem 326 srbských navrátilců (tj. 20 % úspěšnost).⁹⁰ I tuto hodnotu ale zpochybňuje organizátor srbské repatriace Petar Mihajlović ze *Sdružení občanů Návrat*. Podle jeho záznamů se do okresu vrátilo cca 90 srbských rodin. Vzhledem k tomu, že z prostředků mezinárodních organizací bylo opraveno 140 domů patřících Srbům, minimálně v rétorické rovině projevil zájem o návrat několik desítek dalších osob. Předpokládán další repatriační vlna se však již neuskutečnila a naopak více jak 30 rodin se rozhodlo Ustikolinu opětovně opustit.⁹¹ Celkově proto odhaduji, že se úspěšně a natrvalo vrátilo maximálně 10 % původního srbského obyvatelstva.

Výsledky komunálních voleb srbskou neochotou k návratu pouze dosvědčují. Je zajímavé, že v případě Ustikoliny nepředcházela menšinovému návratu Srbů snaha zajistit si politické zastoupení na okresním úřadě, tj. hlasovat nikoliv v místě přemístění ale absenční formou v předválečném bydlišti (touto cestou postupovali především komunity bosňáckých navrátilců). Ve vůbec prvních regionálních volbách, které se konaly až v roce 2000, tak Srbové nezískali žádné politické zastoupení. V roce 2004 v Ustikolině hlasovalo celkem 62 srbských voličů, v roce 2008 pouze 52 a v roce 2012 již jen 24.⁹²

Klesající počet voličů odpovídal trendu opětovného odchodu Srbů do Foči. Současné ale i v případě Ustikoliny není reálný počet navrátilců přesně zjistitelný, neboť mnoho z repatriantů se po odchodu v roce 1995 přihlásilo k trvalému pobytu v Republice srbské. Tamní trvalé bydliště si řada z nich z pragmatických důvodů ponechala i po návratu do Ustikoliny. Srbští navrátilci především nechtěli posílat své potomky do zdejší školy. Aby jejich děti mohly dojíždět do Foči, musel být minimálně jeden rodič trvale přihlášen v opštině Foča.⁹³

⁸⁸ Viz nejmenovaný administrativní pracovník okresního úřadu v Ustikolině. Ustikolina 28. 6. 2011.

⁸⁹ Dle OHR (RRTF). *Reconstruction and Return Task Force...*, s. 78.

⁹⁰ Viz webové stránky UNHCR <http://unhcr.ba>.

⁹¹ Dle MIHAJLOVIĆ, Petar. Osobní rozhovor. Ustikolina 28. 6. 2011.

⁹² Viz izbori.ba

⁹³ Dle MIHAJLOVIĆ, Petar. Osobní rozhovor. Ustikolina 28. 6. 2011.

Kromě sídla Ustikolina žili Srbové v bočním údolí, z něž byla utvořena nová *mjesna zajednica* Jabuka. Ta v roce 1991 čítala celkem 1 553 osob, z nichž v osmi sídlech (Stojkovići, Kolakovići, Kunduci, Previla, Podgrađe, Račići atd.) žili vesměs pouze Srbové (699 osob).⁹⁴ Většina z těchto obcí dnes prakticky neexistuje (např. Podgrađe, Račići, Stojkovići), či se nachází těsně před svým zánikem.⁹⁵ Podle údajů okresního úřadu žije v tomto regionu cca 400 osob bosňácké národnosti.⁹⁶

Představitelé zdejší bosňácké elity, ale i samotní srbsští navrátilci shodně hodnotili bezpečnostní situaci v okrese od samotného počátku zahájení repatriace jako bezproblémovou. Vesměs se přitom shodli na tom, že pozitivní vliv při návratu Srbů měla především zdejší policie. Samotní navrátilci vyzdvihovali její profesionalitu, která zajistila hladký průběh repatričního procesu.⁹⁷

Ačkoliv jsou zdejší bezpečnostní poměry na velmi dobré úrovni, existuje mezi srbskými navrátilci (obdobně jako mezi Bosňáky ve Foči) určitá nedůvěra vůči dominantnímu národu. Přestože i v tomto okrese Bosňáci ve shodě se srbskými navrátilci tvrdí, že jsou jejich vztahy nekonfliktní, běžný pozorovatel nemůže přehlédnout určité stereotypně se opakující úzkostlivé náznaky (v tomto případě se jedná o obavy ze zdejších muslimských náboženských radikálů) či neochotu sdělovat na veřejnosti (např. v kavárně) názory na politicky i společensky citlivé události.⁹⁸

Sociekonomickou situaci v Ustikolině lze přirovnat k sousední Foči. Naprostá většina srbských navrátilců nemá zaměstnání – a co je ještě víc alarmující – ani jeden nebyl v roce 2011 zaměstnán ve strukturách okresního úřadu. Primárním důvodem odchodu je tak především nedostatek pracovních příležitostí.⁹⁹

⁹⁴ Přepočten na základě dat z ZSRBiH. *Nacionalni sastav stanovništva...*

⁹⁵ V těchto sídlech žije pouze několik starších osob, které přežívají ze svých drobných hospodářství a skrovné penze.

⁹⁶ Viz nejmenovaný administrativní pracovník okresního úřadu v Ustikolině. Ustikolina 28. 6. 2011.

⁹⁷ Viz resp. 192, nar. 1961, sš, rozhovor opština Ustikolina 2011; resp. 193, nar. 1965, zš, rozhovor opština Ustikolina 2011. Vedle toho v tomto okrese proběhla úspěšná restituce (téměř 99 % restitučních žádostí bylo zdárně vyřešeno a uzavřeno). Viz OHR, et al. *Statistics: Implementation of the Property Laws...*

⁹⁸ Dle MIHAJLOVIĆ, Petar. Osobní rozhovor. Ustikolina 28. 6. 2011; resp. 192, nar. 1961, sš, rozhovor opština Ustikolina 2011; resp. 193, nar. 1965, zš, rozhovor opština Ustikolina 2011.

⁹⁹ Viz MIHAJLOVIĆ, Petar. Osobní rozhovor. Ustikolina 28. 6. 2011.

Případová studie návratu Bosňáků do opštiny Han Pijesak

Jednu z nejvýše položených opštin v BaH obývalo v roce 1991 celkem 6 095 osob, z čehož bylo 3 424 (56,2 %) Srbů a 2 543 (41,7 %) Bosňáků.¹⁰⁰ Daytonská dohoda odstěpila od okresu několik sídel, které připadly sousední opštině Olovo.¹⁰¹ Bosňáci jsou v okrese Han Pijesak geograficky rozprostřeni ve dvou oblastech: první v pásu menších rurálních sídel směrem k bývalé bezpečnostní zóně Žepa¹⁰² a na opačné straně okresu se rozkládající obce v údolí říčky Stupčanica, jež teče do sousedního Olova.¹⁰³ Mým cílem zde bylo monitorování početního stavu obyvatel těchto muslimských obcí, které tvoří tři *mjesne zajednice* okresu.

Do *mjesne zajednice* Podžeplje, která v roce 1991 čítala 896 osob, se vrátilo cca 70 rodin (ale pouze asi 150 osob). Z těchto údajů je zřejmé, že se jedná pouze o páry osob v důchodovém věku. Kromě cca 10 domů je původní zástavba obcí, které tuto *mjesnu zajednicu* tvoří (Podžeplje, Brložnik, Gođenje, Stoborani, Jelovci), vesměs obnovena (cca 70 domů). V samotné Podžeplje byla výstavně obnovena mešita a škola, která však zůstává zavřena, neboť v *mjesne zajednici* žije pouze pět dětí.¹⁰⁴

Mjesna zajednica Plane, přejmenovaná po válce na Rijeke, je dnes značně poničeným sídlem, které sice trvale obývají cca tři muslimské domácnosti (asi šest lidí),¹⁰⁵ nicméně oficiálně již tato obec ve statistickém registru neexistuje.¹⁰⁶ Odtud pokračuje již velmi nekvalitní lesní cesta do taktéž téměř kompletně zničené vesnice Krivače, jež před válkou čítala 246 Muslimů. Dnes v obci žije cca

12 osob. Do sousedního sídla Plane (180 obyvatel v roce 1991) se vrátilo asi 10 osob. V této *mjesne zajednici* je obnoveno cca 15 domů, 86 dalších zůstává v rozvalinách.¹⁰⁷

V poslední *mjesne zajednici* Pjenovac, která se rozkládá na opačné straně opštiny a je spádovaná spíše do sousedního okresu Olovo, se podle údajů opštiny vrátila do sídla Nevačka pouze jedna rodina.¹⁰⁸ Realita je poněkud odlišná, neboť v Nevače je obnoveno cca dvacet domů a v sousedním sídle Rubinići cca jedenáct domů. V obou obcích žije celkem cca dvacet lidí, všichni až na dvě osoby v důchodovém věku. Většina z navrátilců si ale ponechala trvalé bydliště v sousedním Olovu či Kakanju, kde přečkali válku. Mnoho z nich navíc tráví v původních bydlištích pouze letní období, na zimu odchází do zmiňovaného Olova či Kakanje.¹⁰⁹ Proto je také okresní úřad v Han Pijesku neeviduje jako navrátilce. Tento fakt potvrzují i výsledky regionálních voleb. Ve volebním okrese Plane, který zahrnuje obě *mjesne zajednice* Rijeke a Podžeplje, pro SDP hlasovalo celkem 46 Bosňáků, 98 osob volilo srbské strany. Ve volebním okrsku Pjenovac pro SDP nehlasoval nikdo.¹¹⁰

Podle UNHCR se do prosince 2007 vrátilo 721 osob (tj. 28,4 % úspěšnost návratnosti).¹¹¹ Zatímco stejná organizace k roku 2003 registrovala návrat 660 osob do okresu Han Pijesak, OHR evidoval návrat pouze 214 osob (pouhých 8,4 %).¹¹² Podle údajů okresního úřadu se vrátilo 252 Bosňáků (9,9 %).¹¹³ Na základě srovnání těchto dat se shromážděnými daty z vlastního pozorování konstatují, že do opštiny Han Pijesak se navrátilo max. 200 osob (úspěšnost návratnosti 7,9 %), z čehož je pouze

¹⁰⁰ ZSRBiH. *Nacionalni sastav stanovništva...*

¹⁰¹ Je paradoxní, že to bylo celé sídlo Žeravice, kde v roce 1991 žilo 214 Srbů, část sídla Rečica (45 Srbů v roce 1991) a část sídla Rubinići (143 Muslimů v roce 1991).

¹⁰² Zde se nacházejí sídla Rijeke (94 Muslimů a 35 Srbů v roce 1991), Podžeplje (316 Muslimů v roce 1991), Krivače (246 Muslimů v roce 1991), Plane (180 Muslimů v roce 1991), Gođenje (v roce 1991 dokonce centrum *mjesne zajednice* čistě muslimská ves s 579 Muslimy), Brložnik (146 Muslimů v roce 1991), Stoborani (245 Muslimů v roce 1991).

¹⁰³ Zbytek sídla Rubinići (143 Muslimů v roce 1991), Nevačka (330 Muslimů v roce 1991) a Pjenovac (37 Muslimů a 89 Srbů v roce 1991).

¹⁰⁴ Viz pozorování v terénu. Terénní deník 2010–2013, opština Han Pijesak.

¹⁰⁵ Dle resp. 15, nar. 1956, zš, rozhovor opština Han Pijesak 2010; resp. 16, nar. 1942, zš, rozhovor opština Han Pijesak 2010.

¹⁰⁶ Dle BHAS. *Sistematiski spisak naseljenih mjesta u Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 1998.

¹⁰⁷ Viz pozorování v terénu. Terénní deník 2010–2013, opština Han Pijesak.

¹⁰⁸ Dle resp. 19, nar. 1957, zš, rozhovor opština Han Pijesak 2010.

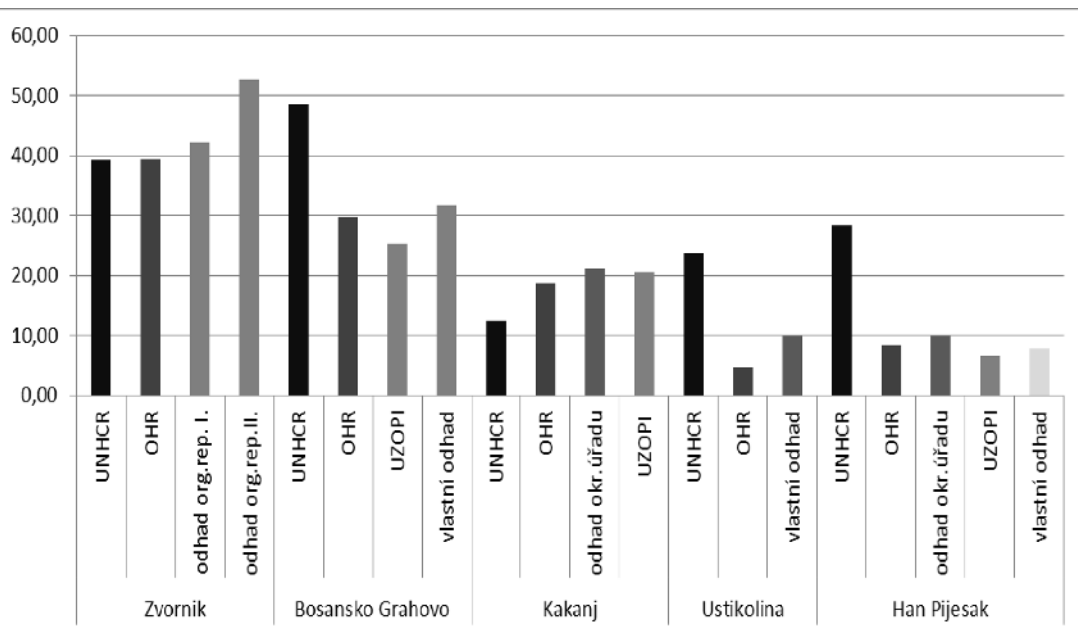
¹⁰⁹ Viz resp. 13, nar. 1963, zš, rozhovor opština Han Pijesak 2010; resp. 20, nar. 1946, zš, rozhovor opština Han Pijesak 2010.

¹¹⁰ Koalici bosňáckých stran volilo v roce 1997 absenční formou 1 039 osob (28 % hlasů). V roce 2000 se počet bosňáckých voličů značně snížil (340 hlasů pro koalici bosňáckých stran a 92 hlasů pro SDP). Je zajímavé, že přítomní Bosňáci volili ve volbách 2004 a 2008 téměř výhradně Bosenskou Podrinskou národní stranu (celkem 10 hlasů v roce 2004 a 22 hlasů v roce 2008). SDA ve volbách 2012 v Han Pijesku vůbec nekandidovala.

¹¹¹ Viz webové stránky UNHCR <http://unhcr.ba>.

¹¹² Dle OHR (RRTF). *Reconstruction and Return Task Force...*, s. 208.

¹¹³ OHP. *Strategija razvoja opštine Han Pijesak za period 2011–2016*. Han Pijesak, 2010, s. 12.

Srovnání interpretace repatriační úspěšnosti podle jednotlivých subjektů (v %)

Procentuální dopočty repatriační úspěšnosti nejsou přesné. Např. data, která uvádí OHR (potažmo RRTF) v absolutních hodnotách, mají uveden jiný dopočet v relativních číslech. To je způsobeno odlišným retrospektivním přepočtem počtu obyvatel v roce 1991.

13 dětí.¹¹⁴ O strukturálně postižené demografické situaci vypovídá i populační údaj o přirozeném přírůstku. V letech 2004–2009 se na území okresu narodilo 130 dětí a zemřelo 313 osob.¹¹⁵

Život navrátilců v obcích, které jsou zasazeny do krásné přírodní scenérie, je velmi náročný. V celé lokalitě neexistuje jakákoliv možnost pracovního uplatnění. Bohaté lesní porosty nemohou být kvůli vysokému minovému nebezpečí (procházela tudy bojová linie) intenzivněji využívány. Obce nejsou nikterak dopravně spojeny se sídlem opštiny. Navrátilci žijí v kompletní izolaci, odříznuti od hlavní silnice, veřejných institucí a služeb centra opštiny.¹¹⁶ Některé vesničky nejsou doposud elektrifikovány, chybí jim přívod plynu a vody, ale i základní obslužná sféra (žádné prodejn).¹¹⁷

Závěrem

¹¹⁴ Devět z nich dojíždí do škol ve Federaci BaH. Tamtéž, s. 12.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁶ Navíc dlouhé vzdálenosti mezi obcemi a hlavní silnicí a nekvalitní infrastruktura znemožňují cesty v zimě protahovat.

¹¹⁷ Do mjesnich zajednic Podžeplje a Rijeke zajíždí jednou za týden pojízdna prodejna se základními potravinami.

Z podrobného rozboru statistických materiálů jednotlivých subjektů a jejich srovnání s výsledky terénních šetření ve zvolených lokalitách vyplývá, že v podstatě všechny repatriační statistiky se jednak výrazně odlišují mezi sebou navzájem (obzvláště UNHCR a OHR) a jednak se rozcházejí – místy zcela markantně – s viděnou realitou. Žádný z publikovaných statistických materiálů, vydaný mezinárodními organizacemi či bosenskými orgány, tudíž nelze považovat za plně objektivní a věrohodný. Stavět jednoznačné závěry pouze na základě zveřejněných údajů o počtech formálně evidovaných repatriantů nám neumožňuje zodpovědět klíčovou otázku: kolik lidí se skutečně vrátilo. UNHCR ve všech zkoumaných případech, s výjimkou zmiňovaného okresu Zvornik, uváděl počet navrátilců vyšší, než jaké byly výsledky zjištění z terénních pozorování. Největší kontrast v provedeném výzkumu, jak lze pozorovat z grafu č. 1, jsem zaznamenal v případě menšinové návratnosti Bosňáků do silně periferní opštiny Han Pijesak. Rozdíl mezi evidencí UNHCR a vlastními pozorováními je alarmující především z důvodu ukázky nedostatečné socioekonomické „udržitelnosti“ návratu. Lze předpokládat, že pokud bychom počet repatriantů ověřovali těsně

po jejich oficiální registraci, pak by výsledná repatriční zdatilost byla obecně patrně mnohonásobně vyšší.

Statistické materiály mají slabou vypovídací hodnotu rovněž z důvodu nefunkčního, nekompatibilního a nepřehledného administrativního systému země. Jednotlivé úrovně státní správy BaH v rámci hierarchického uspořádání mezi sebou komunikují velmi složitě. Oslabeným centrálním, ale i entitním institucím chybí mechanismy, jak některé okresní úřady přinutit k řádné spolupráci. To se např. projevuje při shromažďování statistických informací z měřítkově nižších jednotek, které navíc není celoplošně systematizováno. Utváření jakýchkoliv relevantních analýz a projekcí do budoucna je dále znemožňováno jak nedostatečnou institucionálně-správní kooperací v podmínkách výsledků celostátní evidence (první poválečné sčítání bylo realizováno až v říjnu roku 2013), tak v podstatě neznalostí základních demografických a socioekonomických komponent země

Zavádějící závěry mezinárodního společenství ohledně úspěšnosti repatriace čím dál hlasitěji

kritizovala odborná veřejnost, jež poukazovala na zjevný rozpor mezi prezentovanými výsledky a reálným etno-demografickým stavem v jednotlivých regionech. Mezinárodní společenství se tak dostalo do slepé uličky. Utlučenou repatriací není s to jakkoliv oživit, zároveň ale odmítá přiznat, že etnické čistky byly navzdory avizovaným příslibům efektivní a úspěšné.

Do vyhodnocení celorepublikového statistického sčítání současně nelze objektivně konstatovat, jakým demografickým potenciálem disponuje daytonská BaH. Velmi těžko se tak můžeme exaktněji vyslovovat k výsledné zdatilosti repatričního procesu a celkovému objemu nucených migrací. Veškeré dílčí statistické údaje představují pouhý odhad, či prognózu, na níž se jen velmi těžko mohou vystavět objektivní, nezpochybnitelné závěry přijatelné pro zainteresované strany. Analýza soudobého národnostního složení země utvořená pouze z dostupných statistických materiálů nám tudíž nedokáže poskytnout zcela odpovídající přehled reálné etno-demografické situace v BaH. ■

SUMMARY & KEYWORDS

“Returning Home”: The various courses for the repatriation process within Bosnia and Hercegovina (selected case studies)

This paper analyzes the course taken by the repatriation process in post-Dayton Bosnia and Hercegovina. Based on results obtained from field research in selected localities, it presents a typology of the success of the repatriation process. It aims primarily to shed new light on the situation at the local level as seen by the repatriates, the organizers of the repatriation, representatives of the state administration (mainly employees of district offices) and employees of international organizations. The overall goals of these explorations of local situations are to attempt to portray the ethno-demographic situation in particular regions and show the differences between what the international community presented as its success in handling the repatriation process (the “macro-view”) and how this process was actually evaluated by the “subjects” of the aid – i.e. the repatriates themselves (the “micro-view”).

► Bosnia–Hercegovina, minority return, the success of return, international community, ethnic configuration of the country, statistics

Studie analyzuje průběh repatričního procesu v daytonské Bosně a Hercegovině a na základě zjištění v průběhu terénních šetření ve vybraných lokalitách typologizuje jeho rozdílnou úspěšnost. Záměrem stati je především přiblížit situaci na lokální úrovni z pohledu samotných navrátilců, organizátorů repatriace, představitelů státní správy (zaměstnanců okresních úřadů) a pracovníků mezinárodních organizací. Dílčí sondy mají současně sloužit nejen k pokusu o vykreslení reálné etno-demografické situace v jednotlivých regionech, ale i k prokázání rozdílnosti prezentovaných úspěchů mezinárodního společenství v řízení repatričního procesu („makropohled“) a odlišného hodnocení ze strany „objektů“ směřované pomoci – tedy samotných repatriantů („mikropohled“).

► Bosna a Hercegovina, menšinový návrat, repatriční úspěšnost, mezinárodní společenství, etnické složení země, statistika